

Радоје Пајовић

ИСТОРИЈА II СВЈЕТСКОГ РАТА НА СТРАНИЦАМА „ИСТОРИЈСКИХ ЗАПИСА“

Потпунији увид у црногорску историографију и историографију о Црној Гори показује да су најзначајнији резултати у обради историје нашег ослободилачког рата и социјалистичке револуције 1941–1945. постигнути за посљедњих 25 година. То је и природно, јер су од ослобођења и побједе над фашизмом и завршетка оружаног дијела револуције протекле свега 42 године. Било је нужно најприје средити архивску грађу и припремити је за коришћење, створити научни кадар, утврдити научну методологију итд. Ни један од тих процеса није био ни лак ни једноставан, и за сваки од њих требало је много времена.

И Историјски институт СР Црне Горе и „Историјски записи“ морали су да прођу тај пут.

Једном пригодом је речено да је преломан моменат у томе представљао прелазак Историјског института у Титоград и његово интегрисање с Одјељењем за историју, односно Архивом Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе, јануара 1959. године. То је било важно посебно са становишта изучавања најновије историје. До тада су и Историјски институт и „Историјски записи“ имали своју десетогодишњу традицију, научно искуство и научну репутацију, али Институт није имао сопствени научни кадар, што је несумњиво представљало хендикеп и за Институт и за „Записе“.

Преласком у Титоград Институт је усвојио оријентацију на стварање сопственог научног кадра, који ће бити носилац свих научно-истраживачких програма. Истовремено формирана су два научна одјељења, једно за историју Црне Горе до 1918. године и друго – за историју Црне Горе после 1918, заправо за савремену историју. Стицајем околности,

оријентација Другог одјељења била је усмјерена на историју радничког покрета, ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Прве године, након преласка у Титоград, Институт је имао у сталном радном односу два искуснија научна радника, примио је на рад на неодређено вријеме три асистента и једног стручног сарадника, да би се након неколико година број истраживача усталио на три научна радника и шест асистената, у сваком одјељењу по три.

У одјељењу за раднички покрет и социјалистичку револуцију задуго није било искуснијих научних радника, са научним звањима, заправо све док није стасао сопствени кадар. Није тешко схватити какве су све тешкоће пратиле развитак младог научног кадра, без ослонаца на зрелији кадар из ове научне области, без универзитетског центра, без постдипломских студија. Међутим, није то била само наша домаћа – црногорска ситуација. Тако је мање-више било у цијелој земљи. За дуго времена, све до средине шездесетих година, из историје радничког покрета и револуције у нашој земљи није било написано дјело које би могло да послужи као методолошки узор.

Стварање сопственог кадра омогућило је Институту да приступи организованом истраживању и изучавању црногорске прошлости. И поред тога, сопствени кадар Института никада, па ни данас, није био толико бројан да би Институт сам могао да реализује тако замишљени свој план и програм. Због тога се Институт и тада и данас у великој мјери ослањао и ослања на спољне сараднике, без којих не би могло да се постигне то што се постигло, тако да се може рећи да су досадашњи резултати црногорске историографије, па и оне о II свјетском рату, а они су заиста значајни, остварени заједничким напорима Института и његових спољних сарадника.

Осјећам извјесну неправду према резултатима Института које је остварио на изучавању читаве црногорске историје послје 1918. године, посебно међуратног периода, који су такође значајни. То ме изазива, али оквир теме, односно наслов мог саопштења, у томе ме спречава.

Желио бих још у почетку да напоменем да су до 1952. године „Историјски записи“ излазили у двије књиге са по шест свесана годишње, али се тај ритам није могао одржати дуго. За 1953. и 1954. годину објављене су по двије књиге односно броја, а за 1955, 1956, 1957. и 1958. објављен је по један двоброј.

Од 1959. „Историјски записи“ су се усталили и излазе у четири броја годишње. У изнимним ситуацијама објављивани су у двобројима.

Упоредо са изучавањем крупнијих научних проблема на нивоу посебних монографија, као што су развитак народне власти, антифашистичке организације (ЦНО, АФЖ, НОФ), партизански одреди, период тзв. гериле (заправо илегале у периоду од средине 1942. до средине 1943), организациони развитак КПЈ, контрареволуција, затвори и логори, италијан-

ски окупациони систем – Институт је искористио шансу да странице „Историјских записа“ отвори за све значајне проблеме из историје нашег ослободилачког рата и револуције, који се на нивоу мањих студија, чланака, расправа и прилога могу објавити у часопису. Осим тога, да би подстакло истраживања појединих научних проблема, Институт је поједине бројеве „Историјских записа“ у цјелини посветио неком таквом научном питању. Било је случајева да се таквим проблемима посвети и читаво годиште. Тако је број 2 за 1959, посвећен историји Црне Горе XVI и XVII вијека, бр. 3 за 1963. Његошу, бр. 3 за 1964. – Првом свјетском рату итд.

Много чешће су комплетни бројеви „Историјских записа“ били посвећени историји револуционарног покрета. Понекад је неком крупном догађају било посвећено и читаво годиште. То само показује колико је пажње Институт посвећивао изучавању историје револуционарног радничког покрета и социјалистичке револуције и колико је улагао напоре да то изучавање подстакне и што боље осмисли.

Већ први број, условно речено, нове серије, за 1959. годину имао је свечани карактер и био посвећен 40-годишњици оснивања Комунистичке партије. Овај број имао је 8 чланака и прилога и 7 приказа, и сви су били посвећени историји КПЈ. Од тога један чланак, један прилог и један приказ односили су се на ослободилачки рат и револуцију.

Број 2 „Историјских записа“ за 1961. годину имао је такође свечани карактер. Посвећен је 20-годишњици тринаестојулског устанка црногорског народа и комплетан број, свих пет чланака, три прилога и три приказа, обрађивали су проблематику из ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Четврти број за 1963. годину посвећен је 20-годишњици ЗАВНО-а за Црну Гору и Боку и уводни чланак посвећен је био том догађају, а два чланка и два приказа односе се на НОР и револуцију. И број 4 за 1968. годину посвећен је јубилеју ЗАВНО-а (25-годишњици) и два чланка и три прилога била су са тематиком из НОБ-а.

Са стасавањем сопственог кадра Институт је ускоро био у могућности да на тему из револуционарног покрета организује и научне скупове, а резултате тих скупова у цјелини да објави преко страница „Историјских записа“. Први у серији таквих скупова Институт је организовао 1964. године. Скуп је у ствари представљао дискусију о „Прегледу историје СКЈ“, који је публикован 1963. године. Скуп је имао 22 учесника, који су не само дали примједбе на књигу већ у знатно већој мјери саопштили нове резултате из проучавања историје СКЈ. Свих 22 саопштења, од којих 15 из НОБ-а, објављена су у броју 2 за 1964. годину.

Наредни научни скуп Институт је организовао у другој половини 1966. године, а био је посвећен 25-годишњици устанка. Саопштења са овог скупа (свих тринаест) објављена су у свечаном – 4 броју „Записа“ за 1966. годину.

Крајем 1967. године у Котору је одржан југословенски научни скуп посвећен 50-годишњици побједи октобарске револуције. Више саопштења са овог скупа, а посебно два која су се односила на прославу октобарске револуције у току НОБ-а, објављена су у свечаном 5 броју „Записа“ за 1967. годину.

Поводом 50-годишњице оснивања КПЈ, 1969. године, Институт је у Титограду организовао научни скуп, посвећен овом јубилеју, на којем је поднесено 21 саопштење, од којих се 10 односило на међуратни период, а 11 на рат и револуцију. Сва ова саопштења и дискусија објављени су у двоброју „Записа“ 2–3 за 1969. годину.

Институт је организовао још неколико научних скупова, али са становишта наше теме најзначајнији је онај из 1971. године, који је посвећен 30-годишњици устанка. На скупу је поднесено 36 саопштења и сва су она, као и дискусија, објављена у два двоброја (1–2 и 3–4) за 1971. годину. Овај скуп и ова два двоброја „Историјских записа“ имају посебан значај – не толико по броју саопштења и квантуму прилога на тему рата и револуције, већ много више са становишта нивоа прилога и комплексности проблема. И саопштења и дискусија показали су висок домет наше историографије о НОР-у.

„Историјски записи“ су објавили још неколико свечаних бројева, а Институт организовао и преко 10 научних скупова, али се одустало од до-тадашње праксе. Наиме, осим два јубилеја „Записа“, 1967. и 1977, часопис је имао још неколико свечаних бројева, као бр. 3–4 за 1973, посвећен 25-годишњици Института, бр. 2, 1975. посвећен 30-годишњици ослобођења и побједи над фашизмом, бр. 2, 1977. – 40-годишњици доласка Јосипа Броза Тита на чело КПЈ, број 1. 1980 – поново о Титу, бр. 3–4, 1983 – 40-годишњици преломних догађаја рата и револуције, у којима се такође објављују прилози из рата и револуције, али нијесу, најчешће, резултат научних скупова него, по правилу, планираних текстова.

У току 1972, Институт је организовао научни скуп посвећен периоду НОР-а од 1942. до 1943, али резултате тог скупа није објавио на једном мјесту. Највише саопштења са тог скупа (дванаест) објављено је у свечаном броју 2 за 1975, посвећеном 30-годишњици побједи над фашизмом, а остали од броја до броја.

Ни резултати научног скупа из 1977, посвећеног 50-годишњици „Записа“ – „Историјских записа“, нијесу објављени заједно у неком броју, већ појединачно, с времена на вријеме.

Резултати осталих научних скупова које организује Институт објављују се заједно, али не у часопису већ у посебним зборницима радова. Тако су настали зборници (као посебна издања) „Дурмиторска партизанска република“, Титоград 1979, „Раднички покрет“ НОР и револуција у Боки Которској“, двотомно дјело, Херцег-Нови 1983, „Преломни догађаји НОР-а у Црној Гори 1943. године“, Титоград 1985, „Петровачка комуна

1920 – прва комунистичка општина на Јадрану“, Титоград 1986, „Затвори и логори у Боки Которској и Бонелји у затворима и логорима ван Боке 1941–1945“, Титоград 1987, „Колашински четнички затвор 1942–1943“, Титоград, 1987, и други који су у штампи, односно у припреми за штампу, као што су: „Революционарни покрет у цетињском срезу 1918–1945“, „Подгорички срез у НОБ-у“, „Белведерски догађаји 1936. године“, „Учешће комуниста на општинским изборима 1936. године“ и други.

Свечане бројеве „Историјских записа“ одабрао сам из два разлога: прво, да се види колико је Институт поклањао пажње изучавању и обиљежавању значајних догађаја и личности из наше прошлости, а посебно из периода ослободилачког рата и социјалистичке револуције, и друго, што свечани бројеви доносе највише прилога за нашу тему. Иначе, ти прилози ни по чему нијесу имали свечарски карактер, као што такав карактер нијесу имали ни научни скупови које је тим поводом Институт организовао. Чак би се могло рећи да су прилози у тим бројевима „Записа“ често имали и виши ниво, јер ти скупови нијесу импровизовани, већ су припремани по годину, па и више, унапријед.

Нужно је напоменути да су „Историјски записи“ и у редовним бројевима доносили прилоге из историје ослободилачког рата и револуције и II свјетског рата уопште, а не само у свечаним. За посљедњих 20 година готово да нема броја „Записа“, сем кад су били посвећени неком специјалном проблему, да нијесу доносили прилоге из оквира теме о којој је рич.

Да не бих био неправедан према „Историјским записима“ и њиховој Редакцији у првој декади, 1948–1958, осјећам се обавезним да кажем да је и у том периоду поклањана дужна пажња историји II свјетског рата. За тих 11 година објављено је 46 чланака и прилога, два приказа и 7 прилога који доносе грађу (укупно око 30 докумената). Напомињем да свеску 4–9/1950. нијесам прегледао. Редакција и ове серије (условно речено) посветила је 1951. године два троброја 10-годишњици устанка и у њима објавила укупно 21 прилог. Сви ови, као и највећи дио других прилога у овом периоду, третирају устанак и друге оружане акције. Њихови аутори су активисти – руководиоци револуционарног покрета, а радови су углавном резултат сопствених сјећања, која су у то вријеме била свјежа, па утолико значајнија. Од наведених 46 – пет прилога је резултат истраживачког рада, а обрађују: два – партизанске јединице, један – стање послје априлског рата, један – законодавство у НОБ-у, један – развој војног законодавства, а један представља преглед НОР-а у Црној Гори 1941–1945. Сви ови текстови носе печат тадашњег стања историографије о II свјетском рату, али је посебно важно то што они представљају првијенце, што их сврстава у ред пионира ове научне области.

И „Историјски записи“ послије 1959. године највише текстова обрађују тринаестојулски устанак, оружане акције, затим дјеловање КПЈ, развитак народне власти, партизанске јединице укључујући и партизанске одреде, јединице НОВЈ, тзв. партизанску герилу (тј. период од јуна 1942. до септембра 1943), затим контрареволуцију, страдања народа итд. Осим тога, предмет обраде били су и сљедећи научни проблеми (наводим их по броју прилога): окупациони систем, напредна интелигенција, антифашистичке организације (ЦНО–УСАОЈ, НОФ) партизанска штампа, политичка платформа НОП-а, СКОЈ, школство, санитет односно здравство, економске прилике, сељаштво, православно свештенство, партизанска пошта, позориште итд. Седам прилога посвећено је архивској грађи, а 15 чланака третира шире проблеме II свјетског рата.

Анализирајући свих 39 годишта „Историјских записа“ (1948–1987) да се запази да је највећи број прилога објављен у периоду 1966–1975, а усуђујем се рећи да су у том периоду прилози и најквалитетнији, разумије се – гледајући просјек. Послије тог периода, заправо за посљедњих 10 година, број прилога посвећених II свјетском рату опада, чак знатно, а о разлозима већ сам дјелимично рекао, а то је да се резултати са научних скупова објављују у посебним зборницима радова. То ни у ком случају не би смјело да иде науштрб ни квантума ни квалитета прилога у „Записима“. Зато би Институт и Редакција „Историјских записа“ требало да се побрину да у том погледу успоставе неку равнотежу.

На крају, шта рећи о квалитету ових прилога и квалитету „Историјских записа“ уопште. Мени, као дугогодишњем члану Редакције, прилично је незгодно да о томе говорим. То би требало други да кажу. Но, чини се, да нијесам далеко од истине ако кажем да и у овом периоду „Записи“ носе печат југословенске историографије и да се могу сврстати у ону „златну“ средину. Међутим, тиме се не бисмо смјели да задовољимо, већ морамо тежити да стално подижемо њихов научни ниво и да на тај начин чувамо њихову традицију дугу, ево, 60 година.